

TS. ĐÀO THỦY NGUYỄN

**PHƯƠNG PHÁP TIẾP CẬN
CÁC SÁNG TÁC CỦA NGUYỄN KHẢI
TRONG GIẢNG DẠY
VĂN HỌC VIỆT NAM HIỆN ĐẠI**

NHÀ XUẤT BẢN GIÁO DỤC

Lời giới thiệu

Nguyễn Khải là một trong số các gương mặt tiêu biểu của văn học Việt Nam nửa sau thế kỷ XX. Đã có nhiều công trình, bài viết, luận văn, luận án về ông. Ở thời điểm đầu thế kỷ XXI này, nói và viết về ông quả không là dễ.

Thế nhưng, nếu là một nhà văn tiêu biểu, hoặc lớn, thì bất cứ lúc nào cũng có cái để viết về họ. Có nghĩa là: Trong dòng chảy thời gian, trong chu chuyển của đời, người đọc vẫn có thể nhận ra, hoặc soi kỹ thêm những chiều cạnh mới trong sự nghiệp sáng tác của nhà văn. Và đó là lí do để tôi có lời giới thiệu này cho công trình: *Phương pháp tiếp cận các sáng tác của Nguyễn Khải trong giảng dạy văn học Việt Nam hiện đại* của tác giả Đào Thủy Nguyên.

Cảm hứng nghệ thuật và thế giới nhân vật - đó là hai vế vừa soi sáng vừa bổ sung cho nhau để nhận diện một gương mặt văn học. Cả hai đều quan trọng, nếu không nói là quan trọng nhất đối với người làm văn chương (nói chung) và người viết văn xuôi (nói riêng). Càng quan trọng, bởi xét cả hai vế thì Nguyễn Khải là người, so với nhiều người viết cùng thời, có sự nổi trội và đa dạng về cả hai mặt. Cũng có thể nói: Với Nguyễn Khải, theo tôi, việc bàn về mối quan hệ nào là có phần thuận và thú vị so với nhiều tác giả khác.

Quả là thế giới nhân vật của Nguyễn Khải trên hành trình ngót 60 năm sáng tác của ông thực sự là đồng đúc và ứng với thế giới ấy là ba cảm hứng lớn đã đưa ông đến với họ. Hoặc cũng có thể nói trong chiều ngược lại: Họ đã đến với ông mà

tạo nên ba nguồn cảm hứng. Đó là: cảm hứng nghiên cứu - phân tích, cảm hứng khẳng định - ngợi ca và cảm hứng chiêm nghiệm - triết lí. Ba cảm hứng lần lượt và xuyên suốt, tương ứng và gắn bó với thể giới nhân vật Nguyễn Khải mà làm nên một chân dung, một phong cách riêng đặc sắc của nhà văn.

Điều đáng lưu ý là: ở công trình nghiên cứu này Đào Thuỷ Nguyên không chú ý nghiên cứu tác động khách quan của hình tượng nhân vật đến với người đọc mà chủ yếu đi từ cảm hứng sáng tạo chủ quan của nhà văn để tìm hiểu quá trình hình thành các loại hình nhân vật trong sáng tác của Nguyễn Khải. Đây là một hướng nghiên cứu mới, tránh được những lỗi mòn trong cách tiếp cận với sáng tác của nhà văn mà vẫn hoàn thành tốt mục tiêu nghiên cứu: vừa góp phần khắc hoạ chân dung tinh thần và phong cách riêng của Nguyễn Khải vừa làm sáng tỏ quá trình vận động của văn học Việt Nam đương đại.

Dễ nhận thấy sự quen thuộc trong nhận thức và thao tác nghiên cứu của tác giả ở chương I: Cảm hứng nghiên cứu - phân tích; và những điều tâm đắc trong nhằm phân tích và lý giải khá sâu sắc của tác giả làm nên sức hấp dẫn ở chương III: Cảm hứng chiêm nghiệm - triết lí. Thế nhưng, Ở chương II, với Cảm hứng khẳng định - ngợi ca, tác giả đã có một khảo sát thuyết phục, chắc sẽ làm hài lòng Nguyễn Khải và làm mới thêm phần nào nhận thức của chúng ta. Đó là: Chính người được tiếng là sắc sảo trong nhận diện các mặt trái của đời sống, trong phanh phui, "lật áo", "đi guốc vào bụng thiên hạ"... lại là người, ngay từ khởi động đầu tiên trong sự nghiệp viết của mình vào đầu những năm 50 cho đến cuối thế kỷ XX

đã biết gắn nối và làm nổi đậm cảm hứng khẳng canh - ca ngợi "trong một thành tâm và rung rung cảm động về những mặt sáng đẹp và trong trẻo của cuộc đời"... ". Thiếu nó, chưa thể có một chân dung toàn diện về Nguyễn Khải".

Công trình nghiên cứu được biết bằng một văn phong trong sáng, gợi cảm với nhiều đoạn phân tích sâu và thú vị, có sự kết hợp hài hoà giữa tư duy khoa học chắc chắn và năng lực cảm thụ văn chương tinh tế.

Tôi đã đọc cuốn chuyên khảo này của Đào Thuỷ Nguyên với rất nhiều hứng thú trong nhất trí và đồng thuận với tác giả. Xin trân trọng giới thiệu công trình với bạn đọc từng yêu mến Nguyễn Khải và yêu mến nền văn học đương đại của chúng ta.

Hà Nội, tháng 9 - 2006

GS. PHONG LÊ

MỞ ĐẦU

Nguyễn Khải đã đi qua ngót nửa thế kỷ lao động nghệ thuật bền bỉ trong tìm tòi, khám phá, sáng tạo. Hành trình nghệ thuật của ông là hành trình tinh thần của một đời văn gắn bó với dân tộc trong một thời kỳ lịch sử đầy biến động. Bám sát từng bước đi của đời sống với ý thức là "người thư ký trung thành của thời đại", ngòi bút hiện thực đặc sắc Nguyễn Khải đã mang đến cho người đọc những trang văn vừa nồng đậm hơi thở cuộc sống vừa trĩu nặng những suy tư, trách nhiệm trước bao vấn đề cơ bản của đất nước và con người đương thời. Bằng các sáng tác của mình, Nguyễn Khải đã góp phần tham gia giải đáp các vấn đề quan trọng mà thực tiễn đặt ra. Mỗi tác phẩm của ông là một cách lý giải bằng nghệ thuật một vấn đề xã hội nhất định, giúp người đọc tìm tới một cách tiếp cận với chân lý đời sống. Đúng như ý kiến của Vương Trí Nhàn trong *Lời giới thiệu Tuyển tập Nguyễn Khải*: "Ông đã là một trong những nhà văn dẫn đầu của thời đại (...) Với cuộc cách mạng này, những năm tháng đấu tranh gian khổ này, tác phẩm của ông là một bằng chứng, một tài liệu tham khảo thật sự. Và muốn hiểu con người thời đại với tất cả những cái hay, cái dở của họ, nhất là muốn hiểu cách nghệ của họ, đời sống tinh thần của họ, phải đọc Nguyễn Khải [229, 61]. Khả năng sáng tạo đều đặn, sung sức và sự thành công ở nhiều thể tài văn xuôi khác nhau, năng lực khám phá sâu sắc các vấn đề của hiện thực, và một thể giới nghệ thuật độc đáo... là những bằng chứng của một tài năng

nhieu mặt ở Nguyễn Khải. Hiếm có sự gặp gỡ nào đẹp đến thế như đời văn và đời người của ông. Năm cuối cùng của thế kỷ XX, nhà văn vào tuổi "xưa nay hiếm" và cùng lúc nhận được hai giải thưởng lớn không chỉ là niềm vinh dự cho riêng ông mà còn là niềm vinh dự và tự hào cho cả nền văn học nước nhà. Đó là Giải thưởng Hồ Chí Minh do Nhà nước ta trao tặng và Giải thưởng văn học Đông Nam Á.

Làm nên đặc sắc riêng của thế giới nghệ thuật Nguyễn Khải, bên cạnh các yếu tố như ngôn ngữ, giọng điệu,... còn là sự đóng góp quan trọng của cảm hứng nghệ thuật và thế giới nhân vật của ông. Xông xáo giữa dòng đời sôi động, tìm tòi, nghiền ngẫm, nung nấu để có thể phát hiện bản chất của đời sống ở tận bề sâu và bề xa tư tưởng con người là niềm say mê và khao khát khôn nguôi của ngòi bút Nguyễn Khải. Chính ý thức tìm đến với ngọn nguồn của nghệ thuật là đời sống và cái nhìn xoáy sâu vào hiện thực giúp Nguyễn Khải khám phá được nhiều vấn đề thiết cốt của con người và cuộc sống đương thời. Hầu hết các tác phẩm của ông đều có chiều sâu của hệ vấn đề. Đọc chúng, người ta không chỉ nắm bắt được những vấn đề quan trọng của đời sống mà tác giả lưu tâm, mà còn được thấy những kiến giải tuy không phải lúc nào cũng hoàn toàn thấu đáo, nhưng luôn luôn là kết quả của những nghiền ngẫm suy tư trên tinh thần trách nhiệm của người công dân, người nghệ sĩ. Cái ao ước thường trực: *làm sao để trở nên một ngòi bút lợi hại*" (Vương Trí Nhàn) đã cuốn hút nhà văn đến với những cảm hứng giàu ý nghĩa xã hội. Cảm hứng nghệ thuật luôn gắn với yêu cầu thời cuộc và khả năng đáp ứng có hiệu quả nhất đối với con người và cuộc sống quanh mình đã làm nên những đặc sắc riêng của thế giới nghệ

thuật Nguyễn Khải.

Giữa cảm hứng nghệ thuật và những yếu tố khác trong tác phẩm Nguyễn Khải có một sự gắn kết mang tính chất hô ứng, tương giao. Và sự gắn kết ấy thể hiện rõ rệt nhất ở mối quan hệ giữa cảm hứng nghệ thuật và thế giới nhân vật Nguyễn Khải.

Với các sáng tác nghệ thuật, cảm hứng "trước hết nảy sinh trong ý thức xã hội" (Pospêlov). Quan niệm nghệ thuật về hiện thực và con người trong từng thời kỳ sáng tác của Nguyễn Khải cũng không đi ra ngoài ý thức tư tưởng chung của xã hội Việt Nam trong từng thời kỳ lịch sử. Nhưng với mong muốn "tìm một lối đi riêng trong sự thống nhất chung", sáng tác của Nguyễn Khải vẫn mang vẻ riêng trong cảm hứng nghệ thuật và thế giới nhân vật. Từ thế giới con người mới trong phê phán và đấu tranh với thế giới con người cũ, hoặc với cái cũ trong con người, đến thế giới người trong nhiều lứa tuổi, nhiều vị trí xã hội với mệnh mông những buồn vui của kiếp người... là con đường vận động và phát triển của thế giới nhân vật Nguyễn Khải. Gắn với những kiểu loại nhân vật mang đậm nét hình bóng tư tưởng của con người thời đại là những cảm hứng nghệ thuật khác nhau. Tìm hiểu sự thể hiện con người trong văn học thông qua thế giới nhân vật trong mối quan hệ phù hợp và hô ứng với cảm hứng nghệ thuật của nhà văn là một trong những cơ sở quan trọng để nhận thức nhiều vấn đề cơ bản đặt ra trong thực tiễn văn học: vấn đề phong cách, vấn đề thế giới nghệ thuật và vấn đề về sự tiến bộ nghệ thuật của nhà văn,...

Trên cơ sở đi sâu tìm hiểu, lý giải mối quan hệ tương giao

và hô ứng giun *cảm hứng nghệ thuật* và *thế giới nhân vật* của Nguyễn Khải trong hành trình sáng tạo suốt nửa thế kỷ qua, chuyên khảo của chúng tôi nhằm xác định nét độc đáo trong thế giới nghệ thuật của Nguyễn Khải, khái quát quá trình chuyển biến về tư tưởng và nghệ thuật của ngòi bút này. Qua đó, góp phần khẳng định sự phát triển của văn học dân tộc trên con đường gắn bó và đáp ứng các yêu cầu của cách mạng, hướng tới xác định diện mạo của văn xuôi Việt Nam sau 1945 trên tiến trình vận động và phát triển của văn học Việt Nam qua các thời kỳ.

Cảm hứng nghệ thuật còn được gọi là *Cảm hứng chủ đạo*, hay gọi tắt là *Cảm hứng*.

Trong *Từ điển thuật ngữ văn học*, khái niệm này chỉ "trạng thái tình cảm mãnh liệt, say đắm, xuyên suốt tác phẩm nghệ thuật, gắn liền với một tư tưởng xác định, một sự đánh giá nhất định, gây tác động đến cảm xúc của những người tiếp nhận tác phẩm" [247, 38]. Theo các nhà nghiên cứu: ở những tác phẩm không có chiều sâu của hệ vấn đề, sự lý giải và đánh giá các tính cách sẽ không được nâng lên thành cảm hứng, bởi điều kiện không thể thiếu để tạo ra những tác phẩm đích thực là cảm hứng chủ đạo. "Nó biến sự chiếm lĩnh thuần túy trí óc đối với tư tưởng thành tình yêu đối với tư tưởng, một tình yêu mạnh mẽ, một khát vọng nhiệt thành" [247, 39].

Cảm hứng nghệ thuật được xem là "một yếu tố của bản thân nội dung nghệ thuật, của thái độ tư tưởng xúc cảm của nghệ sĩ đối với thế giới được mô tả" [247, 39]. Nhìn chung, các cảm hứng "đều là sự ý thức về mặt tư tưởng và sự đánh giá về mặt cảm xúc, một sự ý thức và đánh giá chân thực và

sâu sắc về những gì đang diễn ra và đang tồn tại trong thực tế [245, 169]. Như vậy, trong các tác phẩm nghệ thuật chân chính, trạng thái hưng phấn cao độ của nhà văn do việc chiếm lĩnh được bản chất của cuộc sống mà họ miêu tả không chỉ gắn với lý tưởng thẩm mỹ mà còn "bắt nguồn từ lý tưởng xã hội của nhà văn nhằm phát triển và cải tạo thực tại., [245, 168]. Ở Nguyễn Khải, cảm hứng nghệ thuật luôn gắn với yêu cầu thời cuộc và khả năng đáp ứng có hiệu quả nhất đối với con người và cuộc sống quanh mình.

Với một khối lượng tác phẩm khá đồ sộ, mà sự ra đời của mỗi tác phẩm đều đánh dấu một quá trình lao động nghệ thuật nghiêm túc của nhà văn trong gắn bó sâu sắc với dân tộc và thời đại sáng tác của Nguyễn Khải bao hàm trong nó sự song hành và cộng hưởng của nhiều cảm hứng nghệ thuật khác nhau. Ở đây, chúng tôi dựa trên cơ sở sự "tập trung", "tô đậm và phát triển" của nhà văn vào một số mặt nào đấy của hiện thực mà lựa chọn ra ba cảm hứng nghệ thuật cơ bản trong sáng tác của Nguyễn Khải làm trục chính để soi chiếu mối quan hệ của nó với thế giới nhân vật, nhằm phát hiện sự gọi đáp, hô ứng giữa chúng. Đó là: *Cảm hứng nghiên cứu - phân tích*; *Cảm hứng khẳng định - ca ngợi*; *cảm hứng chiêm nghiệm - triết lý*. Những cảm hứng trên, theo chúng tôi, chính là "cái mức căng thẳng của cảm xúc mà nhờ đó nghệ sĩ khẳng định các nguyên tắc thế giới quan của mình trong tác phẩm" [247, 39]. Tuy nhiên, cũng bởi có sự hô ứng giữa hai yếu tố nên khi triển khai đề tài, chúng tôi không tách rời hai vẻ cảm hứng nghệ thuật và thế giới nhân vật. Chủ yếu đi từ cảm hứng sáng tác chủ quan của nhà văn để tìm hiểu quá trình hình thành các loại hình nhân vật của Nguyễn Khải, nhưng

chúng tôi cũng khó có thể gọi tên mỗi chương của cảm hứng gắn với một hay vài loại nhân vật cụ thể nào. Bởi như trên đã nói: có sự "song hành" và "cộng hưởng" của nhiều cảm hứng cũng như nhiều kiểu loại nhân vật khác nhau trong thế giới nghệ thuật của Nguyễn Khải, nên sự phân chia này chỉ hoàn toàn mang tính chất tương đối mà thôi.

Từ những sáng tác ra đời ở thời kỳ mới vào nghề như *Xung đột*, *Mùa lạc*, Nguyễn Khải đã được giới nghiên cứu phê bình đánh giá là một ngòi bút thông minh, sắc sảo và tinh tường trong khám phá và nắm bắt hiện thực. Với niềm thích thú đặc biệt khi hướng ngòi bút vào "cái hôm nay", với định hướng tham gia bàn bạc, trao đổi về các vấn đề tư tưởng của con người và cuộc sống đương thời, sáng tác của Nguyễn Khải đã đi được vào nhiều vấn đề trung tâm của đời sống, vào những biến chuyển của tư tưởng tình cảm con người trước những biến động của thời cuộc, của thể thái nhân tình, của đời sống thế sự nhân sinh,... Tác phẩm của ông thường được bạn đọc chờ đợi mỗi khi cách mạng chuyển giai đoạn, bởi người ta mong tìm thấy ở đó những khám phá, những kiến giải, cắt nghĩa về các vấn đề của con người và cuộc sống quanh mình. Không phụ tấm lòng yêu mến, tri âm của bạn đọc, Nguyễn Khải đều đặn "trình làng" các sáng tác của mình. Sự ra đời của những "đứa con tinh thần" ấy của Nguyễn Khải đã giúp bạn đọc hiểu thêm về những vấn đề tư tưởng mà xã hội đang quan tâm, trên cơ sở đó mỗi người có dịp hiểu thêm về chính bản thân mình.

Hầu hết các sáng tác của Nguyễn Khải đều gây được dư luận trong công chúng độc giả và được giới nghiên cứu phê